

Recensies naar aanleiding van *Bevlogen theologen. Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw* en verslagen van het symposium 'Bevlogen theologen in kerk en samenleving' op 15 juni 2012

- [Reformatorisch Dagblad 15 juni 2012](#) 'Van volksoepvoeder tot actievoeder' door Klaas van der Zwaag
- [Nederlands Dagblad 15 juni 2012](#) 'Bevlogen theoloog verstaat tijdgeest' door Piet H. de Jong
- [Fries Dagblad 16 juni 2012](#) 'Bevlogen theoloog voegt de daad bij het woord' door Niels van Driel
- [Nederlands Dagblad 17 juli 2012](#) 'Bevlogen theoloog staat midden op straat'
- [Trouw 18 juni 2012](#) 'Rode dominee is passé, de brave hendrik rukt op' door Gerrit-Jan KleinJan
- [Nederlands Dagblad 27 juli 2012](#) 'Sikkel wilde een kerk zonder slaapmuts' door Piet H. de Jong
- [Tubantia 25 augustus 2012](#) 'Een serie portretten van bevlogen theologen' door Theo Krabbe
- [de Volkskrant, 28 juli 2012](#) 'Toga uit, sloppenwijken in' 'Ze durfden zich los te maken uit veilige kringen. Ze durfden eenzaam te zijn' door Désanne van Brederode
- [Fries Dagblad 7 september 2012](#) 'Bevlogen theologen: portretten van echte wereldverbeteraars' door Douwe Kooistra
- [Nieuw Rotterdams Kerkblad](#), juli 2012 'Boekbespreking van Bevlogen theologen' door Jan Prij
- [Biografieportaal](#) 'Bevlogen theologen: geloven vanuit betrokkenheid'
- [GroenLinks Magazine augustus 2012](#) 'Bevlogen Theologen' door Erica Meijers
- [Doopsgezind.nl november 2012](#) 'Predikantenportretten' door Wieteke van der Molen
- [VHV Nieuwsbrief september 2012](#) 'Dominees op de barricaden' door Kees van Korten

Verder is de bundel nog besproken in:
Gezamenlijk Kerkblad
Gaandewei
HW-Confessioneel

Reformatorisch Dagblad 15 juni 2012
[\[terug\]](#)

'Van volksoepvoeder tot actievoeder'

door Klaas van der Zwaag

Hoe de armoede in de samenleving te bestrijden? De leidende burgerij in de negentiende eeuw zag de oplossing van de structurele economische nood vooral in een moreel appel aan het volk om zich aan de algemeen christelijke normen en waarden te houden. Armoede was vooral een zedelijk probleem.

Bevlogen theologen bestrijden armoede

In het optimistische verlichtingsklimaat lag de oplossing in patronage, filantropie en zedelijke verheffing. De predikant had als deel van de toenmalige culturele elite daarin een belangrijke taak. De sociaal bewogen predikant was in de eerste plaats een opvoeder die zich paternalistisch inzette voor heel het volk en heel de natie. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd zijn taak steeds meer door de overheid en de politiek overgenomen.

De bundel *Bevlogen theologen*, vandaag in Amsterdam gepresenteerd, schetst een veelvoud van geëngageerde predikanten die sociaal actief waren. Hun wijze van benadering verschilde echter soms aanmerkelijk. Figuren als P. Hofstede de Groot (1802-1886), O. G. Heldring (1804-1886) en C. S. Adama van Scheltema (1815-1879) behoorden tot de categorie zielzorgers die geloofden in de opvoedbaarheid van de mens. Sociaal werk voor behoeftigen kon volgens Hofstede de Groot niet zonder intellectuele verheffing door middel van het door een verlichte kerk gesteund openbaar onderwijs.

Heldring zag zijn sociale instellingen in Zetten en Hoenderloo als deel van een mondiaal programma van christelijke zending. Vader Scheltema bracht in de verpauperde Jordaan het Evangelie en was een pionier van de drankbestrijding. Het misbruik van de jenever zag hij als de grootste hinderpaal voor

de verstandelijke, zedelijke en stoffelijke vooruitgang van het volk.

De kerk mocht op sociaal terrein niet ontbreken, zo stelden H. W. Witteveen (1815-1884), J. C. Sikkel (1855-1920) en L. Lindeboom (1845-1933). De christelijk-sociale beweging had vooral onder gereformeerden aanhang. De hervormde sociale actie was een erfgenaam van het Reveil en in wezen conservatief van karakter.

De lutherse predikant F. D. (Domela) Nieuwenhuis (1846-1919) trok echter de radicale conclusie door zijn predikantschap op te geven en spreekbuis te worden van het revolutionaire socialisme en anarchisme. Christensocialisten zoals de Friese rooie dominee A. van der Heide (1872-1953) en J. W. Kruyt (1877-1943) gingen niet zo ver, hoewel Kruyt communist werd en koos voor de arbeiderszaak. Het christen-socialisme bestond vooral uit vrijzinnige protestanten.

Na 1945 groeide in de kerken het inzicht dat het aanpakken van de armoede primair een zaak van de overheid was. In de Tweede Kamer stemden alleen de Staatkundig Gereformeerde Partij en twee leden van de Antirevolutionaire Partij (ARP) tegen de Algemene bijstandswet. De verzorgingsstaat die zijn intrede deed, werd door de vrijgemaakte hoogleraar diaconie C. Veenhof (1902-1983) in bijna apocalyptische kleuren als een oppermachtige en oprukkende staat bekritiseerd.

Vanaf de jaren tachtig voltrok zich een herziening van de verzorgingsstaat vanwege de onbetaalbaarheid ervan en werden meer taken toebedeeld aan individuen en de samenleving. Het neoliberalisme maakte opgang. Door de invoering van de marktwerking werd gevreesd voor nieuwe armoede, waarvoor de arbeidspastor ds. Ab Harrewijn (1954-2002) aandacht vroeg.

Bevlogen theologen: de term staat voor geestdrift, waarbij de gedrevenheid bij de een nadrukkelijker aanwezig was dan bij de ander, mede afhankelijk van de persoonlijke levenservaringen. De ontwikkeling van de sociaal bewogen predikanten verliep in de loop van de twee eeuwen van orthodox naar

vrijzinnig, zo laat de bundel zien. In de felle discussies over bewapeningswedloop en derdewereldproblematiek gingen vrijzinnigheid, maatschappijkritiek en een linkse politiek bij een nieuwe generatie sociaal bevlogen theologen vaak hand in hand. Sinds de jaren zestig deden de ontzuiling en de secularisatie hun intrede en was er voor predikanten weinig plaats meer in het publieke domein, zo constateren de samenstellers. De bevlogenheid is dan definitief voorbij.

Sociaal bewogen predikanten ontwikkelden zich in de laatste twee eeuwen van volksopvoeders tot voormannen, om zich daarna als actievoerders te ontpoppen. Onder de titel *Bevlogen theologen* (uitg. Verloren, Hilversum) passeren vijftien maatschappelijk betrokken theologen de revue. Vandaag vindt er een symposium plaats over dit onderwerp.

Het boek, onder redactie van de historici Paul E. Werkman en Rolf E. van der Woude, is onderdeel van het onderzoeksproject *Geschiedenis van de christelijk-sociale beweging*, dat in 2002 van start ging. Doel was de publicatie van een drietal biografiebundels over opmerkelijke protestantse werkgevers, politici uit de sociale beweging en over sociale predikanten. In 2006 verscheen *Geloof in eigen zaak*, met portretten van zestien figuren die hun sporen verdienden in het bedrijfsleven en in 2009 werd *Wie in de politiek gaat is weg?* gepubliceerd, over tien protestantse politici met wortels in de christelijk-sociale beweging.

De bundel *Bevlogen theologen* belicht vijftien theologen die in woord en daad actief waren op maatschappelijk terrein. Hun antwoord op de opkomende sociale kwestie was divers, van het werken aan een barmhartige samenleving tot kritiek op de bestaande maatschappelijke toestanden.

In de twee eeuwen waarin de geportretteerden leefden veranderde er in maatschappelijk opzicht veel. Nederland ontwikkelde zich in de negentiende eeuw van een standenmaatschappij met een duidelijke sociale en door God gewilde hiërarchie, naar een moderne dynamische samenleving. De

kerken stonden voor de uitdaging hoe om te gaan om de ingrijpende veranderingen die de modernisering en de toenemende welvaart met zich meebrachten, zoals de ongelijke verdeling van macht en inkomen. De arbeidersklasse had het zwaar en leefde in erbarmelijke omstandigheden.

De armenzorg werd in de besproken periode steeds meer een zaak van de overheid in plaats van de kerk, die de kennis miste voor een structurele aanpak van de armoede. Er deden zich verschillende mogelijkheden voor om de sociale kwestie aan te pakken, zoals het vasthouden aan de diaconale bedeling, het realiseren van sociale wetgeving van staatswege, overleg tussen werkgevers en vakbonden, de keus voor een socialistische samenleving en voor een meer reformistische koers, zoals voorgestaan door de hervormde theoloog W. Banning (1888-1971).

Nadat er in de negentiende eeuw een felle strijd werd gevoerd over wie verantwoordelijk was voor de armen, de kerk of de overheid, kreeg in de twintigste eeuw de overheid steeds meer de taak van sociale hulp, mede door de opkomende sociale wetgeving. De absolute armoede was inmiddels teruggedrongen en de zorg richtte zich meer op de sociaal zwakkeren. De sociaal bewogen theoloog was er nog wel, maar zijn rol werd steeds meer overgenomen door vakbonden en politieke partijen die hun eigen kader schiepen.

Nederlands Dagblad 15 juni 2012

[\[terug\]](#)

‘Bevlogen theoloog verstaat tijdgeest’

door Piet H. de Jong

Naarmate de tijd vorderde werden bevlogen theologen minder orthodox en meer vrijzinnig. De staat nam steeds meer taken over van de hervormde volkskerk. Amsterdam ‘Ik ben beter gaan preken sinds ik niet meer voltijds predikant ben.’

Het is een van die prikkelende zinnen waarin CNV-voorzitter Jaap Smit grossiert. Smit was

gisteren een van de sprekers op het symposium naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Bevlogen theologen*. Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw.

Smit is al jaren emeritus predikant maar is wel altijd blijven preken nadat hij afscheid nam van het gemeentewerk. Na dat afscheid voelde hij sterk de drang om als theoloog met ‘de haren in de wind te staan’. Dat deed hij als legerpredikant, als consultant bij adviesbureau KPMG, als voorzitter van ‘Slachtofferhulp Nederland’ en nu als aanvoerder van een vakbond. In dat alles speelt voor hem het besef van roeping mee én de opdracht in de samenleving een zoutend zout te zijn. Een theoloog, aldus Smit, moet zich per definitie verstaan met de tijdgeest.

Hij werd in die opvatting bijgevallen door Ruard Ganzevoort, behalve theoloog wetenschapper en politicus. Volgens Ganzevoort heeft een theoloog een drietal rollen te vervullen. Hij moet zijn tijd kunnen verstaan; hij moet kunnen bezielen en hij moet kritisch durven zijn. Die drie verschillende rollen kunnen expliciet christelijk maar ook seculier, of in combinatie, worden vervuld, zei Ganzevoort. ‘Het probleem is dat veel theologen zo ontzettend kerkelijk en gelovig zijn.’

Daarmee raakt hij aan het thema van het boek: het engagement. De samenstellers, Paul Werkman en Rolf van der Woude, hebben een vijftiental theologen over een periode van anderhalve eeuw geportretteerd. rode draad De auteurs probeerden een rode draad te ontwaren in leven en streven van die theologen. De hoofdlijn die ze ontdekten, is dat de bevlogen theologen gaandeweg de tijd minder orthodox-christelijk werden.

Zo kon het dat een van de eerst beschrevenen de orthodoxe Otto Heldring is, voorman van het Réveil, een opwekkingsbeweging uit de negentiende eeuw. Het laatste portret is dat van Ab Harrewijn, een industriepastor die lid werd van de Communistische Partij van Nederland (CPN). Die verandering is, menen de auteurs, te verklaren vanuit de gewijzigde

positie van de Nederlandse Hervormde Kerk. Dat was in de negentiende eeuw een volkskerk met een publieke taak, die ook aan volksopvoeding deed. In de loop van de twintigste eeuw veranderde dat en nam de staat steeds meer taken over en kwamen er meer en meer professionals.

Ondanks de steeds verdergaande opbouw en uitbouw van de verzorgingsstaat bleek de samenleving allesbehalve volmaakt. Vanuit meer vrijzinnige hoek werden die vraagstukken op de agenda gezet en werden problemen rond armoede, milieuvervuiling en de wereldwijde (kern)-wapenwedloop met kracht bestreden. Hierbij valt te denken aan de al genoemde Harrewijn, maar ook aan de nog levende Bé Ruys, in de Koude Oorlog werkzaam in Oost-Berlijn. De in 1982 in El Salvador vermoorde Koos Koster was opgeleid als theoloog, maar begon als sociaal werker bij Bé Ruys.

Socioloog Dick Kuiper wees er in de discussie op dat door de leer van de 'soevereiniteit in eigen kring' predikanten in gereformeerde kring niet zozeer actief waren in de politiek. Na 1920 waren er binnen de Anti-Revolutionaire Partij amper nog predikanten die een actieve rol vervulden.

Fries Dagblad 16 juni 2012

[\[terug\]](#)

'Bevlogen theoloog voegt de daad bij het woord'

door Niels van Driel

'Ik ben nog steeds een dominee, eentje met de haren in de wind: midden op straat in gesprek met de tijdgeest.'

Dat zei CNV-voorzitter Jaap Smit gisteren ter gelegenheid van de presentatie van de bundel met vijftien portretten van geëngageerde predikanten in de negentiende en de twintigste eeuw.

Smit, sinds 2010 voorzitter van het CNV maar zo nu en dan ook nog in domineestoga, zet zijn toegevoegde waarde als theoloog

binnen de vakbeweging uiteen: 'Ik gooi wel eens vreemde stenen in de vijver. Vaak gaat het om centen en procenten. Maar dat zijn niet de eigenlijke thema's die mensen bezighouden. Toen ik onlangs sprak met vrachtwagenchauffeurs kwam naar boven dat ze zo nu en dan eens in hun eigen bed willen slapen. Het gaat niet in de eerste plaats om koopkracht, maar om leefkracht.'

Voorgangers

Tijdens het symposium, georganiseerd door het Historisch Documentatiecentrum, de theologische faculteit van de VU en uitgeverij Verloren, presenteren de redacteurs dr. Rolf van der Woude en dr. Paul Werkman hun brede palet van illustere voorgangers van Smit. Zij variëren van de gereformeerde predikant J.C. Sikkel tot Koos Koster, die meer sociaal werker en journalist was dan theoloog en in 1982 in Latijns-Amerika werd vermoord. Deze theologen waren heel verschillende types en kozen voor oplossingen die correspondeerden met het socialisme of het neocorporatisme, de opvatting dat staat en maatschappelijke organisaties samen oplossingen moesten creëren.

Van orthodox naar vrijzinnig

Van der Woude en Werkman relateren de maatschappelijke en politieke keuzes van de onderzochte theologen ook aan hun 'orthodoxiescore'. Zij stellen vast dat de trendlijn duidelijk van orthodox naar vrijzinnig loopt. 'De verklaring daarvoor is dat de Hervormde Kerk in de negentiende eeuw nog voluit een publieke kerk was, die sociaalmaatschappelijk relevant wilde en kon zijn. De theologen zagen zichzelf toen onder andere als volksopvoeders.

In de twintigste eeuw kwam de kerk op sociaal-maatschappelijk gebied steeds meer aan de zijlijn te staan. De staat reguleerde en controleerde hoe langer hoe meer het maatschappelijk leven. Professionals namen in de zuilorganisaties de taken van de predikanten over. Na de Tweede Wereldoorlog maakte de economische

hoogconjunctuur de verzorgingsstaat mogelijk.

Arme kant

Orthodoxe predikanten trokken zich terug op hun gemeentearbeid. Maar volmaakt werd de verzorgingsstaat nooit. De nieuwe generatie bevlogen theologen hield zich bezig met de bewapeningswedloop, de 'arme kant' van Nederland en de derde-wereld-problematiek. Vrijzinnigheid, maatschappijkritiek en linkse politiek gingen bij hen hand in hand.'

Dr. J.S. Reinders, hoogleraar ethiek aan de VU, stelt kritische vragen bij de bepaling van wat een bevlogen theoloog was. 'De redacteurs hebben gekeken naar hoe theologen zich verhielden tot de gestage ontwikkeling van het sociaaleconomische vraagstuk: van de sociale kwestie op weg naar de Nederlandse welvaartsstaat.'

Voor Reinders is een bevlogen theoloog iemand die de eigen tijd scherper doorziet dan de meeste tijdgenoten. 'Zo gezien is een bevlogen theoloog iemand die een scherp oog heeft voor de problematiek die uiteindelijk de toekomst van deze maatschappij gaat bepalen. De redacteurs hadden ook het postkolonialisme als vernieuwend paradigma kunnen kiezen. Dat gezichtspunt zou naar prof. J. Verkuyl als bevlogen theoloog hebben geleid. Voor hele generaties gereformeerden ging maatschappelijke vernieuwing gepaard met de bevrijding uit het gereformeerde diensthuis en is H.M. Kuitert de held.'

Te smal

Prof. Reinders heeft niets tegen theologen die zich concentreren op hun taak als pastor. 'Maar ze lopen wel de kans zich nolens volens te voegen in de positie die de heersende maatschappelijke orde hen toewijst. Bevlogen theologen daarentegen zoeken het punt op waar de heersende orde schuurt, zeggen dan wat er gezegd moet worden en voegen de daad bij het woord. Zij bepreken de wereld omdat zij van haar houden, dat is essentieel.'

Evenals Reinders vindt dr. Ruard Ganzevoort de invalshoek in de bundel te smal. De oud-predikant, hoogleraar en senator voor Groen

Links noemt onder meer de ecologische crisis 'heel wezenlijk, zeker op de langere termijn'. Niettemin voelt hij zich geïnspireerd door de radicaliteit van de vijftien. Hij ziet drie rollen voor een theoloog: vertolker, visionair en criticus. 'De profetische rol is essentieel, maar is niet voorbehouden aan christenen.'

Nederlands Dagblad 17 juli 2012

[\[terug\]](#)

'Bevlogen theoloog staat midden op straat'

AMSTERDAM 'Ik ben nog steeds een dominee, eentje met de haren in de wind: midden op straat in gesprek met de tijdgeest.' Dat zei CNV-voorzitter Jaap Smit gisteren in Amsterdam ter gelegenheid van de presentatie van de bundel *Bevlogen theologen*, met daarin vijftien portretten van geëngageerde predikanten uit de negentiende en de twintigste eeuw.

Smit, sinds 2010 voorzitter van het CNV maar nog steeds zo nu en dan ook in domineestoga, zet zijn toegevoegde waarde als theoloog binnen de vakbeweging uiteen. Ik gooi wel eens vreemde stenen in de vijver. Vaak gaat het om centen en procenten. Maar dat zijn niet de eigenlijke thema's die mensen bezighouden. Toen ik onlangs met vrachtwagenchauffeurs sprak, kwam naar boven dat ze zo nu en dan eens in hun eigen bed willen slapen. Het gaat niet in de eerste plaats om koopkracht, maar om leefkracht. Mijn interesse daarvoor komt een beetje voort uit mijn achtergrond als theoloog.

Tijdens het symposium, georganiseerd door het Historisch Documentatiecentrum, de theologische faculteit van de Vrije Universiteit en uitgeverij Verloren, presenteren de redacteurs dr. Rolf van der Woude en dr. Paul Werkman hun brede palet van illustere voorgangers van Smit. Zij variëren van de gereformeerde predikant J. C. Sikkel tot Koos Koster, die meer sociaal werker en journalist was dan theoloog en in 1982 in Latijns-Amerika werd vermoord. Deze theologen

waren heel verschillende types en kozen voor oplossingen die correspondeerden met het socialisme of het neocorporatisme, de opvatting dat staat en maatschappelijke organisaties samen oplossingen moeten creëren.

Orthodoxiescore

Dr. Van der Woude en dr. Werkman relateren de maatschappelijke en politieke keuzes van de onderzochte theologen ook aan hun orthodoxiescore. Zij stellen vast dat de trendlijn duidelijk van orthodox naar vrijzinnig loopt. De verklaring daarvoor is dat de Hervormde Kerk in de negentiende eeuw nog voluit een publieke kerk was, die sociaal-maatschappelijk relevant wilde en kon zijn. De theologen zagen zichzelf toen onder andere als volksoepvoeders. In de 20e eeuw kwam de kerk op sociaal-maatschappelijk gebied steeds meer aan de zijlijn te staan. De staat reguleerde hoe langer hoe meer het maatschappelijk leven.

Professionals namen in de zuilorganisaties de taken van de predikanten over. Na de Tweede Wereldoorlog maakte de economische hoogconjunctuur de verzorgingsstaat mogelijk. Orthodoxe predikanten trokken zich terug op hun gemeentearbeid. Maar volmaakt werd de verzorgingsstaat nooit. De nieuwe generatie bevlogen theologen hield zich bezig met de bewapeningswedloop, de arme kant van Nederland en de derdewereldproblematiek. Vrijzinnigheid, maatschappijkritiek en linkse politiek gingen bij hen hand in hand.

Toekomst

Prof. dr. J. S. Reinders, hoogleraar ethiek aan de Vrije Universiteit, stelt in zijn verhaal kritische vragen bij de bepaling van wat een bevlogen theoloog was. De redacteuren hebben gekeken naar hoe theologen zich verhielden tot de gestage ontwikkeling van het sociaaleconomische vraagstuk: van de sociale kwestie op weg naar de Nederlandse welvaartsstaat.

Voor prof. Reinders is een bevlogen theoloog iemand die de eigen tijd scherper doorziet dan

de meeste tijdgenoten. Zo gezien is een bevlogen theoloog iemand die een scherp oog heeft voor de problematiek die uiteindelijk de toekomst van deze maatschappij gaat bepalen. De redacteuren hadden ook het postkolonialisme als vernieuwend paradigma kunnen kiezen. Dat gezichtspunt zou naar prof. J. Verkuyl als bevlogen theoloog hebben geleid. Voor hele generaties gereformeerden ging maatschappelijke vernieuwing gepaard met de bevrijding uit het gereformeerde diensthuis en is H. M. Kuitert de held.

Prof. Reinders heeft niets tegen theologen die zich concentreren op hun taak als pastor. Maar ze lopen wel de kans zich nolens volens te voegen in de positie die de heersende maatschappelijke orde hun toewijst. Bevlogen theologen daarentegen zoeken het punt op waar de heersende orde schuurt, zeggen dan wat er gezegd moet worden en voegen de daad bij het woord. Zij bepreken de wereld omdat ze van hem houden, dat is essentieel.

Evenals prof. Reinders vindt prof. dr. Ruard Ganzevoort, hoogleraar en senator voor GroenLinks, de invalshoek in de bundel te smal. De oud-predikant noemt onder meer de ecologische crisis heel wezenlijk, zeker op de langere termijn.

Niettemin voelt hij zich geïnspireerd door de radicaliteit van de vijftien geportretteerde voorgangers. Hij ziet drie rollen voor een theoloog: vertolker, visionair en criticus. De profetische rol is essentieel, maar is niet voorbehouden aan christenen.

Trouw 18 juni 2012

[\[terug\]](#)

‘Rode dominee is passé, de brave hendrik rukt op’

door Gerrit-Jan KleinJan

Vroeger gingen theologen de barricades op voor een betere wereld. ‘Rode dominees’ waren een begrip. Maar ze werden overbodig. De staat nam hun taak over.

Jaap Smit, leider van vakbond CNV, bezoekt af en toe nog een kerkdienst. Het orgelspel en het liturgische gewaad van de dominee stemmen hem niet zo vrolijk meer. ‘Wat doe ik hier, denk ik dan, als er weer zo’n brave hendrik in een toga wat staat te doen.’ Volgens de vakbondsman is de kerk ten dode opgeschreven. ‘De kerk verstaat de tekenen der tijd niet meer.’

Vroeger was de 55-jarige Smit zelf gemeentepredikant. Maar na negen jaar op de kansel werd hem het vooruitzicht te veel om tot zijn pensioen zieken te bezoeken en catechisatie te geven. Smit verwisselde toga voor pak. Hij werd consultant bij KPMG. Net zoals anderen op de loonlijst van deze firma was hij voortaan ‘professional in audit, tax en advisory’. Smit, kortom, praatte tegen betaling heel erg veel. ‘In de kern hetzelfde werk als dominee’, meent Smit. ‘Alleen het tarief is anders.’

Smit maakte de opmerking als spreker op een symposium van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit. Daar werd afgelopen vrijdag het boek ‘Bevlogen theologen’ gepresenteerd, een bundel met biografische portretten van predikanten veertien mannen, één vrouw die in de voorbije twee eeuwen de barricades opgingen voor een betere wereld.

De bundel begint met een schets van Petrus Hofstede de Groot, de dominee die zich in de het midden van negentiende eeuw ontpopte als ware volksopvoeder. Hij keerde zich niet alleen tegen drankmisbruik, maar bepleitte ook onderwijs voor alle lagen van de bevolking. De Groot hoorde nog tot het stevig orthodoxe predikantensoort.

Maar hoe verder de lezer in de bundel vordert, hoe vaker een ander type theoloog opduikt. ‘Rode dominees’ worden ze genoemd mannen voor wie de heilsboodschap van Marx van even grote waarde was als die van Jezus Christus. Deze godgeleerden poogden het koninkrijk van God op aarde te realiseren.

De eerste die in de bundel aan bod komt, is Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hij ontwikkelde zich van christen tot anarchist.

Ook Willem Banning, mede-oprichter van de PvdA, en GroenLinks-politicus Ab Harrewijn krijgen een uitgebreide beschrijving in het boek.

Dat de conservatieve dominees in de bundel na verloop van tijd ontbreken, hangt volgens de redacteurs samen met de veranderende rol van de kerk in de samenleving. Orthodoxe theologen trokken zich meer en meer terug in de kerk. Sociale taken werden de kerk uit handen genomen. De staat nam deze over, bijvoorbeeld de armenzorg en het onderwijs.

Uiteindelijk maakte de verzorgingsstaat de kerk zelfs overbodig als het gaat om maatschappelijke taken. Orthodoxe gelovigen accepteerden deze nieuwe rol. Ze lieten de wereld over aan progressieve theologen. Volgens de laatsten was de wereld nog niet af. Er bleven genoeg thema’s over, bijvoorbeeld kernwapens, vrouwenemancipatie en de Derde Wereld.

De vraag is of er vandaag de dag nog theologen over zijn met dezelfde passie als Nieuwenhuis, Banning en Harrewijn. De kerk krimpt, het vuur dooft, verzucht ex-dominee Jaap Smit. Na een tijd consultant te zijn geweest is hij tegenwoordig vakbondsbestuurder.

Af en toe preekt Smit nog. Maar verder is hij er niet rouwig om dat hij de kerk links laat liggen. ‘Ik heb een rijker leven gekregen. Ik voel me thuis in de wereld. De kerk is alleen nog druk met zichzelf.’

Nederlands Dagblad 27 juli 2012

[\[terug\]](#)

‘Sikkel wilde een kerk zonder slaapmuts’

door Piet H. de Jong

Dominee Johannes Cornelis Sikkel (1855-1920) zag een duidelijk verband tussen sociale misstanden in de samenleving en morele misstappen. Als predikant wilde hij de bestrijding van de ‘drankduivel’ niet aan de socialisten overlaten. ‘We zijn niet klaar met

tot elkander te zeggen, die socialisten zijn 'booze mannen'. Dus: de slaapmuts af!

Voor Sikkel, bevlogen predikant, stond als een paal boven water dat de kerk in actie moest komen om 'den mensch mensch te laten blijven'. Sikkel maakte in zijn strijd tegen misstanden onderscheid tussen filantropen en christenen. De eersten wilden hun rijkdom inzetten om barmhartigheid na te streven en langs die weg maatschappelijke problemen oplossen. Christenen, aldus Sikkel, moesten aan de barmhartigheid nog iets toevoegen: het streven naar recht. Dat maakte dat Sikkel en de zijnen niet pasten bij de groep van conservatieven. Hij speelde een rol als organisator en spreker bij het Christelijk Sociaal Congres van 1891 en was nauw betrokken bij het oprichten van christelijk sanatorium 'Sonnevanck'.

Sikkel onderscheidde zich met zijn ijveren van een generatie predikanten uit de periode dat de vaderlandse kerk, de Hervormde Kerk, nog een echte volkskerk was. Dominees als Petrus Hofstede de Groot (1802-1886) en Ottho Heldring (1804-1876) behoorden tot de groep van volksopvoeders die beoogden de lagere standen in de samenleving te brengen tot zelfredzaamheid.

Dat zij zich voor die verheffing inzetten zal mede te maken hebben, stellen de auteurs van het boek *Bevlogen theologen*, met het feit dat in de opleiding tot predikant het vak 'landhuishoudkunde' verplichte leerstof werd.

Socialisme

In het derde kwart van de negentiende eeuw zette de industrialisatie door en kwam de 'sociale kwestie' steeds scherper aan het licht.

Terwijl mannen als Sikkel, Lucas Lindeboom en Slotemaker de Bruïne (allen in deze bundel gebiografeerd) in hun strijd tegen onrecht de orthodoxie trouw bleven, kozen collega's voor het socialisme. Sommigen verloren daarbij hun geloof, zoals de anarchist Domela Nieuwenhuis (ook beschreven).

Weer anderen kozen voor het socialisme als oplossingsrichting. Zij combineerden dat met hun christelijke overtuiging. Bijvoorbeeld Albertus van der Heide (1872-1953). Van

deze Friese predikant is de uitspraak: 'drinkende arbeiders denken niet en denkende arbeiders drinken niet'. In 1896 was hij de tweede predikant die lid werd van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij. Voor de SDAP werd hij in 1925 gekozen tot lid van de Tweede Kamer. De schrijver van dit portret noemt hem een 'bevrijdingstheoloog avant la lettre' omdat voor hem 'de notie van gerechtigheid die een voorrangspositie voor de armen impliceert' beslissend was voor zijn strijd tegen onrecht. Hij leidde een sober leven en was principieel geheelonthouder.

Na de Tweede Wereldoorlog was het terrein waarop de bevlogen theologen actief waren, totaal veranderd. De opbouw van de verzorgingsstaat leidde ertoe dat de staat steeds meer taken naar zich toetrok. Professionals rukten op en de kerken verdwenen naar de achtergrond.

Staatssocialisme

Iemand als de vrijgemaakt-gereformeerde theoloog Cornelis Veenhof (1902-1983) keerde zich principieel tegen deze ontwikkeling. Geïnspireerd door zijn vriend Klaas Schilder en de christen-filosofen Vollenhoven en Dooyeweerd sprak hij zich in woord en geschrift uit tegen het 'staatssocialisme'. De Noodwet van Drees, een voorloper van de AOW, werd vierkant afgewezen als 'anti-christelijk en anti-kerk'. De auteurs concluderen dat Veenhof uiteindelijk zijn grote woorden moest inslikken en door de praktijk werd ingehaald. Ook bood hij geen alternatief voor de door hem zo bestreden ontwikkeling. Een conclusie om over na te denken. Dat geldt ook voor de andere conclusie die de auteurs trekken. Veenhof had ook iets 'profetisch' met zijn waarschuwing dat de verzorgingsstaat zou leiden tot 'uitholling van het onderling barmhartigheidsbetoon' en de mensen 'egoïstisch en asociaal' zou maken.

In deze voornaam vormgegeven bundel worden vijftien theologen vakkundig geportretteerd. Dit boek is het sluitstuk van een trilogie; de eerdere delen gaven een beeld van werkgevers en politici. Zo ligt er na tien

jaar dit tastbare resultaat van het 'Onderzoeksproject geschiedenis van de christelijk-sociale beweging'. De in totaal kleine vijftig biografische portretten leveren samen een rijk geschakeerd beeld op van die beweging over een periode van anderhalve eeuw.

Tubantia 25 augustus 2012

[\[terug\]](#)

'Een serie portretten van bevlogen theologen'

door Theo Krabbe

Het zijn interessante portretten van vijftien geëngageerde predikanten uit de negentiende en twintigste eeuw, die onlangs in één bundel zijn samengebracht.

Ab Harrewijn (1954-2002) groeide op in een orthodox hervormd gezin in de Alblasserwaard. Zijn vader was actief voor de Anti- Revolutionaire Partij. Hoewel Harrewijn politiek andere wegen is gegaan, heeft hij altijd respect voor zijn vader gehouden en heeft diens maatschappelijke betrokkenheid hem blijvend beïnvloed. Tijdens zijn studie theologie in Utrecht kwam hij in aanraking met de studentenbeweging, die van zich deed spreken in de democratisering golf van de jaren zestig. De positieve ervaringen met studenten die lid waren van de Communistische Partij Nederland (CPN), vooral in hun acties, deden hem besluiten eveneens lid te worden van deze partij. In 1983 werd Ab Harrewijn industriepastor in Amsterdam, waarbij hij zich vooral inzette voor baanloze mensen uit de scheepsbouw. De daarin opgedane ervaringen maakten hem tot één van de initiatiefnemers en pijlers van de kerkelijke antiarmoedebeweging. Politiek bleef hij actief, ook in GroenLinks waarin de CPN opging. In 1998 werd hij Tweede Kamerlid.

Het leven en werk van Ab Harrewijn staat beschreven in het laatste van de vijftien biografische portretten in de onlangs

verschenen bundel . Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw. Het zijn boeiende biografische schetsen van dominee's die ervoor kozen om maatschappelijk stelling te nemen. Of het nu ging om de verarming van de arbeidersklasse, de derde wereldproblematiek, oorlog en vrede of de Koude Oorlog, deze hielden er dikwijls uitgesproken standpunten op na, die bij de kerkelijke achterban niet altijd in even goede aarde vielen.

De reformatorische predikant Lucas Lindeboom (1845-1933) ontwikkelde zich tot voorman van de protestants-christelijke zorg voor geesteszieken. Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) werd van christen-anarchist. Hij zei uiteindelijk de kerk vaarwel. Willem Banning (1881-1971), wiens levensdoel was 'de zedelijke en maatschappelijke verheffing van het volk, waaruit ik was voortgekomen', bleef zich inzetten voor de Nederlandse Hervormde Kerk. Banning speelde een belangrijke rol in de ideologische heroriëntatie van de vooroorlogse Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en was in 1946 één van de grondleggers van de daaruit voortgekomen Partij van de Arbeid.

De theoloog Krijn Strijd (1909-1983), principieel pacifist, behoorde in 1957 tot de oprichters van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP). De oecumenisch predikante Bé Ruys zette zich na de oorlog in om in Berlijn de sociale en psychische nood te lenigen van kwetsbare randgroepen. Om vrede en veiligheid te bevorderen, sloeg ze bruggen naar het communistische Oost-Duitsland.

De theoloog en IKON-journalist Koos Koster (1936-1982) tenslotte moest zijn sterke engagement met internationale solidariteit en mensenrechten in Latijns-Amerika met de dood bekopen. Op 17 maart 1982 werd hij met collega Jan Kuiper, cameraman Joop Willemsen en geluidsman Hans ter Laag door het regeringsleger in El Salvador vermoord. Koster werd vooral geïnspireerd door de linkse bevrijdingstheologie.

de Volkskrant, 28 juli 2012

[\[terug\]](#)

‘Toga uit, sloppenwijken in’

‘Ze durfden zich los te maken uit veilige kringen. Ze durfden eenzaam te zijn’

door Désanne van Brederode

Waar de dominee nu vaak wordt geassocieerd met moraalridderij en stiekem gedrag, is het in de gedegen studie ‘Bevlogen theologen’ haast spannend te lezen welke invloed het protestantse denken heeft gehad op de grote sociale hervormingen, schrijft Désanne van Brederode.

Wanneer mensen een kritische mening hebben over populisme, de rotzooi op straat of de toename van obesitas bij kinderen en ze tegelijkertijd bang zijn om als betweter over te komen, leiden ze hun opmerkingen soms in met : ‘Ik wil niet de dominee uithangen, maar

Voorbeelden genoeg van strenge (zed-)predikers die zelf niet zonder zonden waren en toch menige steen meenden te mogen werpen. Al was het maar door te dreigen met hel en verdoemenis. Weinig heeft de voortschrijdende secularisatie zo geholpen als wéér een onthulling over het duistere dubbelleven van juist de meest onverbiddelijke moraalridders. Voor velen lijkt het geloof alleen nog maar een dekmantel voor benepen, haatdragende denkbeelden en stiekem, smoezelig gedrag. Meer niet.

Voor wie de keerzijde van deze karikatuur wil leren kennen, is de bundeling predikantenportretten onder de titel Bevlogen Theologen Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw een geschenk. Een degelijke, doorwrochte en daarom ogenschijnlijk wat saaie studie naar de plek van het protestants-christelijke denken in de vaderlandse geschiedenis. Eenmaal getroffen door de worstelingen en ingetogen eigenzinnigheid in sommige levensverhalen, wordt het ronduit spannend om juist als niet-protestant te lezen welke invloed dit denken

op de emancipatie van burgers en de grote sociale hervormingen heeft gehad.

‘De wereld der verpleging moet doordringen met de beginselen, die ons in ons werk drijven. De ware van God opgelegde, naar Zijn wil en methode uitgeoefende arbeid overwint ook hier het bekrompen en enge van ons eigen ik, het beperkte van onze gedachtekring, het belemmerende van ons zelfgevoel. Zulk een arbeiden is het ruimer worden des levens, het vergroot de kracht der gemeenschap.’

Aldus dominee Lucas Lindeboom (1845-1933) die zich levenslang beijverd heeft voor betere, respectvolle zwakzinnigenzorg: kleinschalig, waarbij het goed gekwalificeerde verplegende personeel een ruime beloning mocht ontvangen.

En hij was niet de enige predikant in Nederland die menswaardige zorg niet als bijzaak beschouwde of als afvinkonderdeeltje op de agenda van vrome plichtplegingen voor de Heer.

Natuurlijk was het de eerste ‘bevlogen’ dominees bij alle zorgverlening ook te doen om evangelisatie, maar het katholieke begrip ‘zieltjes winnen’ leek allen vreemd. In plaats van een grote kudde makke schaapjes, hadden de dominees weldenkende, zelfstandige volwassenen als doel. Filantropie werd ernstig bekritiseerd: de gulle schenkers kochten op een simpele manier hun gevoelens van ongemak en schuld af, waarbij de ontvangers op veilige afstand bleven, in hun rol van meelijwekkende stumpers. Terwijl ze toch zo veel van elkaar zouden kunnen leren!

De bedeling hield de sociaal zwakkeren zwak en afhankelijk terwijl men de boodschap van Christus meer en meer opvatte als een uitdrukking van Gods geloof in het menselijk vermogen om de natuurlijke omstandigheden te verbeteren, onrecht te herstellen en de geschonken, soms diep begraven talenten tot bloei te brengen.

Het is niet verwonderlijk dat sommige theologen hoegenaamd geen moeite hadden met het opkomende liberalisme al bleef het zaak dat (werk)gemeenschappen niet zouden worden prijsgegeven aan een survival of the

fittest, waarbij degenen die zich moeilijk aan het ontwikkelingstempo konden aanpassen geruisloos zouden afvallen. Abraham Kuypers idee van 'soevereiniteit in eigen kring' garandeerde in theorie dat lokale initiatieven met betrekking tot de (psychiatrische) ziekenzorg, het onderwijs, de opvang en herscholing van langdurige werklozen, ex-criminelen en jonge prostituees en de vrouwenemancipatie zich vrij konden ontplooien, in samenspraak met de overheid, maar zonder te veel bemoeienis van bovenaf.

In iedere genoemde 'kring' behoorden de werkgevers en werknemers samen tot die arbeidsopvattingen te komen die de belanghebbende doelgroep centraal stelden en hielden. De praktijk bleek soms anders, wat een enkele dominee (denk aan Abraham Kuypers) in-gaf om als politicus te opereren.

Voor anderen stond het nobele geloof in de ingeschapen streefzucht in ieder individu te ver af van de dagelijkse realiteit op het platteland en in arme stadswijken zoals de Amsterdamse Jordaan. Wilden werkloze, toekomstloze mensen kunnen emanciperen, dan moest er toch echt eerst een alcoholverbod komen, dan was tewerkstelling verplicht alleen al om de discipline vast te houden moesten kinderen langer verplicht onderwijs volgen en zich in een vak bekwamen, en volwassenen alsnog leren lezen. Bovendien zou er pas sprake zijn van volwaardige participatie als ook deze groepen burgers eindelijk niet meer van het kiesrecht zouden worden uitgesloten.

Geen wonder dat een van bovenaf georganiseerd partij-socialisme voor sommige dominees nog te laf was: ze hield de tweedeling immers in stand. Niet alleen werden de eigen liters wijn, jenever en andere spiritualia door een enkele theoloog in het riool gespoeld, ook het geloof zelf werd soms van een spirituele dimensie ontdaan.

Zo ging het de beroemde Domela Nieuwenhuis niet langer meer om geloof in Jezus, maar om het geloven als Jezus. Anderen durfden het aan om de deuren voor de ontkerstening open te zetten, door de zelf opgerichte openbare bibliotheken ook

werkelijk openbaar te houden en er dus ook die kranten, tijdschriften en boeken aan te bieden waarvan de inhoud lijnrecht tegen de eigen idealen inging.

Niet alleen deze bewonderenswaardige consistentie komt in de verhalen aan bod, maar ook eenzijdigheden, ijdelheden, twijfels en falen. Dat zouden de meeste dominees vermoedelijk ook zo gewild hebben: het bedekken van barsten met de mantel der liefde was allen een doorn in het oog. Daarnaast deelden ze een zodanige afkeer van oorlog en geweld, dat het thema 'ontwapening' in het boek geregeld terugkeert, net als geleidelijke afschaffing van het leger en het recht om bij gewetensbezwaren de toenmalige dienstplicht te mogen weigeren.

De enige vrouw in het boek, Bé Ruys (1917) kwam door haar actieve lidmaatschap van de Nederlandse Christen- Studentenvereniging in aanraking met het verzet tegen de nazi's en hielp Joodse mensen onderduiken. Deze ervaringen bepaalden haar inzet voor het beschermen van de menselijke waardigheid in het naoorlogse, verdeelde Duitsland. Ofschoon ze steeds meer ging voelen voor het socialisme zoals dat in de DDR een vorm vond, was voor haar het nadenken over het behoud van het christelijke geloof binnen het marxistische systeem nog altijd zo belangrijk dat ze in West-Berlijn een 'dialooghuis' stichtte, met ruimte voor vluchtelingen uit de Derde Wereld en voor ontmoetingen en debatten over de rol van kerk, politiek, cultuur. Dat haar sympathie haar na de val van de Muur regelmatig werd verweten, is even begrijpelijk als terecht. Maar ook ving ze in haar huis diegenen op die er totaal andere denkbeelden op nahielden dan zijzelf; over het 'overwinnen van ons enge ik' gesproken

Ook de twee theologen die na haar worden beschreven (de in 1982 in El Salvador vermoorde IKON-journalist Koos Koster en de in 2002 overleden industriepastor en GroenLinkser Ab Harrewijn), zetten hun geloof in om uitbuiting, onrecht en ongebreidelde zelfverrijking op kritische wijze aan de kaak te stellen, naar de smaak van sommigen misschien té gedreven. Zoals een

schoenmaker bij zijn leest hoort te blijven, behoort een dominee toch gewoon zondags op de kansel te staan? Misschien wel. Maar er blijven onderwerpen waarbij het bijna misdadig zou zijn als je er alleen maar over zou preken, nota bene voor een eigen parochie van gelijkgestemden. Hoewel alle genoemde theologen sociale verbanden, gemeenschapsvorming en samenwerking hoog in hun vaandel hebben, valt één ding op: ze durfden zich los te maken uit veilige kringen als hun geloofsinzichten dat vroegen. Ze durfden eenzaam te zijn. Voor gek versleten te worden. Ze durfden privileges, een privéleven en soms zelf hun leven te verliezen voor wat zij beschouwden als de kern van de (geloofs)zaak. Daarmee tonen ze dat bevlogenheid iets anders is dan op z'n tijd een religieuze bevestiging, bijvoorbeeld om te verklaren waar die letter C toch ook alweer voor stond.
(vier van de vijf sterren)

Fries Dagblad 7 september 2012

[\[terug\]](#)

‘Bevlogen theologen: portretten van echte wereldverbeteraars’

door Douwe Kooistra

In de bundel *Bevlogen theologen* wordt het leven beschreven van vijftien theologen die zich in de negentiende en twintigste eeuw hebben ingezet voor de samenleving. Het zijn boeiende portretten, vindt historicus Douwe Kooistra.

Standbeeld van Ferdinand Domela Nieuwenhuis in Amsterdam. Hij brak met de kerk en wijdde zijn leven aan de socialistische arbeidersbeweging.

In het jaar 1815 maakte de overheid van het Koninkrijk der Nederlanden een programma voor de universitaire opleiding van predikanten in de Nederlandse Hervormde kerk. Interessant daarin was de regeling dat de aanstaande voorgangers een aantal jaren grondig onderwijs kregen in allerlei vakken

die van belang waren voor de burgerlijke samenleving zoals economie, rechten, medicijnen en landbouwkunde.

Pas in een tweede fase van hun studie kregen zij te maken met typisch theologische vakken. Kennelijk verwachtte de overheid van de predikanten dat zij naast hun eigenlijke werk een bijdrage zouden leveren aan maatschappelijke opbouw.

Dat was voor de samenleving geen overbodige luxe. Want de mensen kregen in de negentiende eeuw in toenemende mate te maken met veranderingen op allerlei terreinen. De op Europese schaal moderniserende industrie was daarbij een motor.

Een steeds dynamischer economie bracht nieuwe werkgelegenheid maar verdreef ook talloze mensen uit hun traditionele manier om aan de kost te komen. Nederland bleef niet buiten schot bij deze ontwikkelingen.

Schaalvergroting maakte een einde aan lokale economische structuren die tot dan veel mensen beschermden tegen werkloosheid en armoede.

Expertise

De landelijke overheid stond lang met lege handen tegenover de maatschappelijke problemen. In de eerste plaats vond zij het niet haar taak zich intensief met de samenleving te bemoeien. Bovendien miste zij de expertise en het apparaat om taken uit te voeren die voortvloeiden uit de modernisering.

De samenleving was het werkterrein van het lokale bestuur en het particulier initiatief waartoe in dit verband ook de kerk gerekend kon worden.

Veel dominees werden naast hun predikantschap inderdaad maatschappelijk actief. Heel bekend werd in de negentiende eeuw Ottho Gerhard Heldring (1804-1876) door zijn opvanghuizen voor vrouwen en meisjes. Bovendien organiseerde hij ‘kolonies’ waar arme mensen hun eigen brood konden verdienen door land te ontginnen en te exploiteren.

Heldring wordt geportretteerd in de bundel *studies* onder de titel *Bevlogen theologen*. In

dit boek komen predikanten aan bod uit de periode tussen 1800 en ongeveer het jaar 2000. Zij hadden gemeenschappelijk dat ze werden opgeleid tot predikant en dat ieder voor zich probeerde vanuit eigen overtuiging in de samenleving actief te zijn.

Doleantie

Ging het in de eerste helft van de negentiende eeuw vooral om concrete voorzieningen voor zorg en werk, in de tijd daarna speelden predikanten ook een rol bij het ontstaan van politieke partijen en maatschappelijke organisaties. Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) is daarvan een voorbeeld. Hij brak met de kerk en wijdde zijn leven aan de socialistische arbeidersbeweging.

In deze tijd leefde ook Johannes Cornelis Sikkel (1855-1920) die in het Friese Hijaard een rol speelde bij de Doleantie, steun verleende aan de prille christelijke vakbeweging en het initiatief nam tot de oprichting van een sanatorium voor tuberculosepatiënten (Sonnevanck).

De predikanten werkten aan het einde van de negentiende eeuw in een volstrekt andere samenleving dan hun collega's in het begin van de eeuw. Nederland was een land geworden met maatschappelijke spanningen maar ook met grote groepen maatschappelijk betrokken burgers die hun eigen onderwijs waren gaan organiseren, hun eigen politieke partijen, vakbeweging en zelfs woningbouwverenigingen.

Bijzonder aan deze ontwikkeling was het ontstaan van de verzuiling waarbij iedere levensbeschouwelijke groep haar eigen maatschappelijke organisaties kende.

Ook de overheid stelde zich actiever op. Dat kon leiden tot een carrière als van Jan Rudolph Slotemaker de Bruïne (1869-1941): van sociaal bewogen predikant in Haulerwijk, hoogleraar aan een theologische faculteit en veel gelezen schrijver over sociale vraagstukken tot minister van sociale zaken voor de Christelijk Historische Unie (CHU) in het tijdperk van Colijn.

Banning

Interessant zijn ook de keuzes en de maatschappelijke rol van de in Makkum geboren Willem Banning (1888-1971). Ook hij werd predikant en hij sloot zich aan bij de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). In zijn werk als docent en hoogleraar legde hij sterk de nadruk op de persoonlijke inzet van mensen om een betere wereld tot stand te brengen.

Vanuit die stellingname droeg hij bij tot de oprichting van de naoorlogse Partij van de Arbeid die meer dan de SDAP van voor de oorlog in staat werd geacht regeringsverantwoordelijkheid te dragen.

Na de Tweede Wereldoorlog bemoeide de overheid zich steeds actiever met de samenleving. Sociale wetgeving hoefde niet meer te worden afgedwongen maar kwam voortaan al polderend tot stand. Het was niet meer nodig dat particulieren, zoals bijvoorbeeld predikanten, voorzieningen tot stand brachten zoals Heldring had gedaan of mee bouwden aan de ideologie van maatschappelijke organisaties zoals Domela Nieuwenhuis, Sikkel en Banning.

De bevologenheid van theologen was daarmee niet verdwenen. Hun betrokkenheid gold nu echter ook andere thema's dan die van de Nederlandse samenleving. Een voorbeeld van hen is Krijn Strijd (1909-1983) die in zijn eerste gemeente, in Blije, koos voor principieel pacifisme. Hij overleefde Duitse concentratiekampen en zette na de oorlog zijn ijveren voor het pacifisme voort en was betrokken bij de oprichting van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP).

Boeiend is ook de biografie van Koos Koster (1936-1982). Koster groeide op in Sint Annaparochie, waar zijn vader dominee was. Koos Koster studeerde in Kampen theologie, maar stapte over naar de media.

Hij probeerde de wereld te verbeteren door zijn journalistieke werk. Hij en zijn filmploeg werden vermoord in El Salvador bij het maken van een reportage voor de IKON.

In de bundel worden in totaal vijftien predikanten beschreven. De biografieën hebben een lezenswaardige inleiding en een

interessante slotbeschouwing. Samen belichten zij een periode uit de sociale geschiedenis en tegelijk zijn ze onderdeel van de geschiedenis van de protestantse kerken in Nederland. Zij illustreren bovendien de wederzijdse beïnvloeding: de samenleving die vragen stelt over het geven van inhoud aan geloof en geloof als bron van maatschappelijk handelen.

Nieuw Rotterdams Kerkblad, juli 2012

[\[terug\]](#)

‘Boekbespreking van Bevlogen theologen’

door Jan Prij

In de negentiende en twintigste eeuw hebben predikanten zich nadrukkelijk uitgesproken over de sociale kwesties van die tijd. Nu is het debat hierover flets geworden. Bezinning op de eigen identiteit van de kerk staat voorop.

Vijf sociale kwesties in vijftien fraaie portretten

Volgens de hoofdstroom binnen het katholicisme en protestantisme heeft christelijk geloof een publieke dimensie. Het zich uitspreken over sociale kwesties hoort daar uitdrukkelijk bij. Bevlogen theologen: geëngageerde predikanten uit de negentiende en twintigste eeuw biedt vijftien mooie portretten van protestantse dominees van verschillende pluimage (van streng orthodox tot zeer vrijzinnig) die zich over uiteenlopende sociale kwesties uitlieten.

Als sociale kwesties worden behandeld: het pauperisme en beschavingsoffensief, het arbeidsvraagstuk, de maatschappelijke en economische crisis, verzorgingsstaat en welvaartsstaat, en de vraagstukken van vrede en internationale solidariteit. Het portretteert in dat licht mensen als Petrus Hofstede de Groot en Ottho Gerhard Heldring die zich hebben ingezet voor de volksopvoeding, armenzorg, de drankbestrijding en de opvang van ‘gevalen’ meisjes, ‘de apostel van de arbeiders’ Ferdinand Domela Nieuwenhuis en

de grondlegger van de moderne protestantse zwakzinnigenzorg Lucas Lindeboom. Ook is er aandacht voor ‘de opvoeder van het volk’ en doorbraak-dominee Willem Banning en de vrijgemaakte bestrijder van de verzorgingsstaat Cees Veenhof. Het boek beschrijft voorts hoe de rol van predikanten langzamerhand is verschoven van volksopvoeder, organisator en opinieleider naar actievoerder. De laatste twee bevlogen portretten zijn van de in El Salvador vermoorde IKON journalist Koos Koster en de in 2002 overleden Ab Harrewijn.

En nu?

Zoals in het boek ‘Het vrije woord. Religie en politiek in domineesland’ beschreven staat, is ‘domineesland definitief voorbij’. Het boek laat hedendaagse predikanten, pastores en theologen aan het woord die nu actief zijn in de politiek en geeft opiniemakers van deze tijd, door de samenstellers de ‘nieuwe dominees’ genoemd, ruimte voor commentaar. Het boek laat in feite zien dat het debat over de sociale kwesties in de kerk flets is geworden. Er is huiver voor een herhaling van de jaren tachtig van de vorige eeuw waarin een al te activistisch uitsprekende kerk zich nadrukkelijk inliet met allerlei maatschappelijke kwesties en daarbij vooral zichzelf spleet. Als er al een rol voor de kerk in de samenleving is weggelegd, dan ligt deze niet meer zozeer in de handen van de dominee, maar bij de mensen zelf of bij plaatselijke kerkgemeenschappen als geheel.

Terugkeer naar de kerk?

Sommigen benadrukken van de weeromstuit dat de kerk zich dan maar zo min mogelijk met de wereld moet in laten omdat deze ‘uit den boze is’. Een radicalere en de ook in Nederland groeiende variant hiervan, onder met name de groep bevindelijke gereformeerden, ziet van hieruit voor de kerk wel weer een duidelijke maatschappelijke taak. De kerk is een ‘contrastgemeenschap’ (Stanley Hauerwas) die in woord en levensstijl voor de wereld het goede voorbeeld stelt. Goed geschreven interviews met negen veelal

Amerikaanse en Britse voormannen van deze stroming zijn gebundeld in Oefenplaatsen. Tegendraadse theologen over kerk en ethiek. Volgens zijn verdedigers is door de secularisatie en specialisatie het christendom 'noodgedwongen' verkerkelijkt is geraakt. Het is namelijk de enige plaats waar 'nog volop christelijk gesproken en geleefd' kan worden. Deze beweging in de theologie die ook wel met de ecclesial turn, de wending naar de 'zuivere' kerkgemeenschap wordt aangeduid, is misschien op het eerste gezicht begrijpelijk. Elke 'normale' beroepsgroep heeft nu eenmaal de natuurlijke neiging om zich op zijn eigen vakgebied terug te trekken en dit als een apart territorium stevig af te bakenen. Maar scherper dan ooit tevoren wordt daarbij ook het gevaarlijke onderscheid heringevoerd tussen 'wij' en 'zij', of in dit geval tussen de 'uitverkoren gelovigen' (sic) en de 'wereldse ongelovigen'. Wat nu als dat wat 'volop christelijk is' juist niet in de kerk maar buiten de kerk te vinden is?

In de besproken al te protestantse boeken mist duidelijk een goede tegendraadse katholieke inbreng. Volgens de theoloog Erik Borgman is Gods betrokkenheid bij iedereen op deze wereld te ontdekken door in te spelen op de kansen die het aangaan van sociale kwesties biedt. Alleen wanneer we 'overlopen naar de barbaren' en ons eigen territorium verlaten, kunnen we ontdekken dat de wereld Zijn wereld is en niet een of ander godverlaten oord.

Hopelijk wordt Bevlogen theologen niet alleen als een schitterend uitgegeven geschiedenisboek gelezen, maar leggen predikanten steeds weer nieuw sociale kwesties bloot. Niet omdat zij zouden weten hoe deze moeten worden opgelost. Maar om elk misplaatst onderscheid tussen 'wij' en 'zij' te breken en om zelf beter te kunnen blijven zien waar de kansen liggen, de bronnen die leiden tot een inspirerend en goed bestaan op aarde.

Biografieportaal

[\[terug\]](#)

'Bevlogen theologen: geloven vanuit betrokkenheid'

Bevlogen theologen bevat geschreven portretten van vijftien Nederlandse theologen van verschillende pluimage. Ze variëren van streng orthodox tot tot zeer vrijzinnig – een enkeling nam zelfs afscheid van kerk en geloof. Wat het gemêleerde gezelschap bindt, is dat ze allen op eigen wijze in woord en daad wat aan de maatschappelijke problemen van hun tijd wilden doen. Onder hen Ottho Geldring, bekend van de naar hem genoemde stichting voor opvang van jongeren met gedragsproblemen, de 'apostel van de arbeiders' Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de grondlegger van de moderne protestantse zwakzinnigenzorg Lucas Lindeboom, de vrijgemaakt bestrijder van de verzorgingsstaat Cees Veenhof, de pacifist Krijn Strijd, de Berlijnse Oost-West predikante Bé Ruys en de in El Salvador vermoorde IKON-journalist Koos Koster. De schetsen brengen niet alleen hun boeiende levens in beeld, maar ook twee eeuwen protestantse maatschappelijke betrokkenheid.

GroenLinks Magazine augustus 2012

[\[terug\]](#)

'Bevlogen Theologen'

door Erica Meijers

Als er iets is wat GroenLinkers en andere partijen kunnen leren van het boek *Bevlogen Theologen*, dan is het wel dat politici en predikanten veel gemeen hebben: allebei willen ze de wereld verbeteren.

Veel twintigste-eeuwse linkse politiek in Nederland is voortgekomen uit de inzet van dominees en gelovigen. Predikanten stonden aan de wieg van de vredesbeweging en de anti-armoedebeweging en ontwikkelingssamenwerking. Zij getuigden tot ver buiten de kerkmuren in de publieke ruimte

en tot in de Tweede Kamer toe van hun geloof in een andere wereld, op grond van het bijbelse visioen van vrede en gerechtigheid.

Krijn Strijd (1909-1983) bijvoorbeeld, was er diep van overtuigd dat het optreden van Jezus niet anders kon worden nagevolgd dan door een pacifistische en antimilitaristische houding. Hij werd een van de oprichters van de PSP, die later weer opging in GroenLinks. Koos Koster koos vanuit zijn geloof partij voor de guerrillastrijd tegen de Latijns-Amerikaanse dictatoren van de jaren zeventig. Het kostte hem zijn leven, toen hij voor de IKON op pad was in El Salvador. CPN'er en oud-Tweede Kamerlid voor GroenLinks Ab Harrewijn luidde de noodklok over de armoede in Nederland.

De criteria voor de keuze van de in dit boek besproken predikanten zijn niet erg duidelijk. Waarom wordt een van de bekendste sociale dominees, J.J. Buskes, niet besproken? En waarom staat er maar één vrouw in het boek? Doordat praktisch alleen overleden predikanten – alleen Bé Ruijs, de enige vrouw, is nog in leven – worden besproken, wordt aan de twintigste eeuw eigenlijk geen recht gedaan. Vraagstukken als racisme en (homo)seksualiteit ontbreken. Het accent ligt op het 'sociale' vraagstuk en de vragen rond oorlog en vrede.

Het beeld dat ook in GroenLinks nog bestaat, van de dominee als wereldvreemde betweter, blijkt een voorstelling uit de negentiende eeuw. Tot de Tweede Wereldoorlog traden predikanten vaak op als volksopvoeder en opiniemaker, maar met de toenemende ontkerkelijking werden sociaal bewogen predikanten steeds vaker actievoerder, critici van zowel kerk als overheid.

Dit boek is van harte aanbevolen aan GroenLinkers om hun kennis van de sociale betrokkenheid van gelovigen bij te spijkeren, iets wat hard nodig is op een moment dat religie op een nieuwe manier weer volop in het publieke debat aanwezig is.'

Doopsgezind.nl november 2012

[\[terug\]](#)

'Predikantenportretten'

door Wieteke van der Molen

Bevlogen theologen is het derde boek in een serie die uitgebracht wordt naar aanleiding van een onderzoek naar de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging in Nederland. Aan de hand van vijftien korte biografieën ontvouwt zich een indrukwekkend beeld van de enorme veranderingen in het sociale bewustzijn in Nederland gedurende de afgelopen twee eeuwen.

Het boek licht vijftien predikanten uit, van vrijzinnig tot vrijgemaakt, van communist tot liberaal, tegen de achtergrond van de sociale misstanden in hun tijd. Ze hebben gemeen dat zij zich met hart en ziel (en soms met hun leven) inzetten voor de verbetering daarvan. Maar het gaat over zeer verschillende mensen, tijden en oplossingen.

Door de portretten heen zie je de beweging uitwaaieren. Die begint bij de zwakken binnen de eigen kring, dient de verheffing van de mens en de verdieping van het geloof. Aan het einde van de serie is het geloof – het evangelie – vooral een persoonlijke drijfveer van de predikant die betrokken is bij zwakkeren uit hele wereld.

Het boek biedt een uniek inblikje in het leven en denken van deze theologen en hun niet geringe invloed op de enorme veranderingen in de maatschappij. Van charitas (liefdadigheid) tot verzorgingsstaat en daar voorbij. Voor de goede verstaander wordt een drama zichtbaar: hoe meer de mensen zich verheven uit de armoede dankzij de projecten van de dominees, hoe meer de invloed van de kerk in de samenleving taande. Och arme.

VHV Nieuwsbrief september 2012

[\[terug\]](#)

‘Dominees op de barricaden’

door Kees van Korten Hof

In de publicatie ‘Bevlogen theologen’ van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme zijn vijftien biografische portretten – veertien mannen, een vrouw – opgenomen van dominees die de barricaden opgingen voor een betere wereld. Een wereld die meer is dan de klasseloze samenleving.

In de bijna 500-pagina’s tellende publicatie, geredigeerd door Paul Werkman en Rolf van der Woude, gaat het ook om volksopvoeding, drankmisbruik, psychiatrische zorg, vrede en internationale solidariteit. In dit artikel worden drie portretten beschreven: Lucas Lindeboom (1845 - 1933), Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846 - 1919) en Johannes Cornelis Sikkels (1185 - 1920). In het boek te lezen onder het thema ‘Het Arbeidersvraagstuk’.

Geringe relativering

Ondanks de grote verschillen tussen de drie mannen hebben één ding gemeen: een weinig ontwikkeld vermogen tot relativering. Of het nu gaat om het absolute geloof in de revolutie of de onfeilbaarheid van de Bijbel.

Lindeboom: voorman van de christelijke zorg

Lucas Lindeboom (1845 - 1933) was een ervaren organisator en de oprichter van de Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland. Op zijn initiatief komt er in 1907 een leerstoel psychiatrie aan de Vrije Universiteit met de bijbehorende Valeriuskliniek. Hoewel Lindeboom in theologisch opzicht aartsconservatief is, wordt daar voor het eerst in Nederland de psychoanalyse van Freud op patiënten toegepast.

Lindeboom mijdt de confrontatie niet. In ‘s Hertogenbosch (23.000 inwoners) is hij de dominee van een paar honderd afgescheiden

protestanten ‘een ultracalvinistische splintergroep.’ Op rooms -katholieke feestdagen is hij op straat te zien en colporteert met de Bijbel. Hoewel Lindeboom de paus flink de mantel kan uitvegen, valt hij nooit de devotie van de Bossche katholieken voor Onze Lieve Vrouw aan en werkt hij samen met de paters in 1867 tijdens een cholera-epidemie. Later wordt hij beroepen in Zaandam tussen calvinisten, liberalisme en socialisten. Confrontaties blijven niet uit want ‘een vloek op straat mocht nooit onbeantwoord blijven.’

Respect voor Domela

Toch zou zijn verhouding met de socialistische voorman Domela Nieuwenhuis er een zijn van wederzijds respect. Hoewel elkaars tegenpolen, denken beiden over bepaalde onderwerpen hetzelfde. Auteur G.J. Klinken legt uit hoe beiden de vrijzinnige theologie verwierpen. Beiden zien er niet tegen op om zowel de staat als de liberale burgerij, te provoceren. Beiden hebben een achterban van bewonderende aanhangers, die hun leven beschrijven in termen van lijden en verlossing. En beiden geloven in ideologisch gemotiveerde solidariteit vanuit de basis van de samenleving en zonder bemoeienis van de staat.

Lindebooms optreden in de Haagsche vergaderzaal Walhalla, de thuisbasis van Domela, is vermaard. Zijn volgelingen herinneren zich hoe hij daar in het hol van de leeuw het debat begint met gebed. Van Klinken laat ons helaas in het ongewisse over hoe het verder gaat met Lindebooms engagement met de verheffing van de arbeidersklasse. Het lijkt erop alsof Lindeboom, eenmaal in 1883 benoemd tot docent aan de Theologische School in Kampen, zich geheel heeft gestort op de christelijke medische zorg. Hij wijdt zich aan samenwerking met andere orthodox-protestantse geestverwanten, want hij is er zich van bewust dat dan alleen structurele veranderingen in de maatschappij mogelijk worden. ‘Waar zijn onze gemeentelijke of kerkelijke Ziekenhuizen,

Krankzinnigengestichten, Doofstommen- en Blindeninrichtingen? Zelfs onze eigen leden moet wij maar al te vaak toevertrouwen aan inrichtingen waar Christus niet woont,' schreef hij in 1875 in een brochure.

De strijd om een rechtvaardig loon binnen de instellingen vindt in Lindeboom een medestander. Hij was van mening dat professionele zorginstellingen een essentiële vorm van solidariteit zijn maar dat dit beginsel niet over de rug mocht gaan van het lagere personeel. Hij pleitte daarom voor 'een flink salaris.' Zijn uitspraak: 'Het gaat niet aan al de last van de inrichting op de schouders van de mindere beambten te leggen met weinig betaling en dan te zeggen: ge moet liefde en toewijding voor de zaak hebben', heeft nog een grote actualiteitswaarde.

Domela Nieuwenhuis: Van christen tot anarchist

De bekendste van de drie is ongetwijfeld Ferdinand Domela Nieuwenhuis die in het hoofdstuk Van christen tot anarchist door J.W. Stutje wordt beschreven. Sinds de massale begrafenis van Nieuwenhuis in 1919 in Amsterdam is de belangstelling voor deze anarchist wat weggeëbd. Stutje beschrijft Nieuwenhuis' momenten van publieke triomf maar ook van isolement. Hij werd door zijn collega's in de Tweede Kamer tijdens zijn korte periode als parlementariër (1888-1891) volkomen genegeerd en bereikte er weinig. In eigen kring botste uiteindelijk zijn grenzeloze charisma met de groeiende behoefte aan organisatie en regels.

Tragiek

Stutje beschrijft niet slechts de politiek-ideologisch aspecten van Domela's leven, maar schuwt ook persoonlijke elementen niet. En relevant zijn deze zeker. Stutje constateert: 'Hij was de vijftig ruim gepasseerd en het leven was een uitputtingsslag geweest.' Drie echtgenotes overleden waarvan twee vanwege kraamvrouwenkoorts. Hij hertrouwde in 1891 en twee van de drie kinderen uit dat huwelijk stierven jong terwijl in dezelfde periode ook

nog eens drie kinderen uit eerdere huwelijken stierven.

Sociale domein

Ferdinand, de zoon van een liberale dominee, zou zelf het predikantschap uitoefenen in Harlingen, Beverwijk en ten slotte Den Haag. In theologisch opzicht is hij vrijzinnig. In 1872 concludeert hij dat als Jezus nu leefde, hij een werkman zou zijn. Zeven jaar later bood hij de kerkenraad zijn ontslag aan. Voor zijn volgelingen zou hij nog lang 'de sociale domein' blijven.

De stap naar socialisme en anarchisme verloopt via het tussenstation van de liberale liefdadigheid van het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie. Later sluit hij zich aan bij een vereniging van marxisten-socialisten. Deze groepering passeert het gematigde Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond links, dat juist harmonie voorstaat. De groepering gaat in 1881 op in de Sociaal-Democratische Bond waar Domela het middelpunt van werd.

De SDB was losjes georganiseerd, want Domela's veranderingen moesten leiden tot een gemeenschap van een 'zelfbewuste revolutionaire tegencultuur.' Stutje wijst op een paradox want Domela bleef binnen die beweging wel de traditionele gezagsfiguur en personalistisch leider. Terwijl in heel Europa de socialisten de weg vonden naar het parlement, keerde Domela zich ervan af. Zijn tegenstanders vormden een landelijke parlementaire oppositie, die in 1894 uitmondde in de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). In 1898 trekt Domela zich terug uit zijn sterk geslonken partij en kiest hij volledige voor het anarchisme, dat qua emotie en religieuze aspecten bij zijn persoonlijkheid paste. Hij redigeerde nog slechts het Weekblad De Vrije Socialist. Zijn politieke isolement werd even doorbroken met de begrafenis in 1919 van 'de Koning der armen'.

Sikkel: Strijdbaar en sociaal

Het leven van Johannes Cornelis Sikkel (1855 - 1920) wordt getekend door het neo-

calvinisme. Tijdens zijn studie aan de Utrechtse theologische faculteit wordt hij geconfronteerd met de strijd tussen de orthodoxen, die de onfeilbaarheid van de Bijbel verdedigden prediken en zij die een historisch-kritisch Bijbelwetenschap voorstaan.

Na een lange innerlijke strijd kiest Sikkels voor de Doleantie waar Abraham Kuiper de voorman van werd. Als dominee raakte hij betrokken bij de inwendige zending, de verheffing van de verarmde volksklasse, maar wel steeds binnen de kerkelijke structuren. Zo komt hij ook in contact met Klaas Kater, de voorzitter van de in 1877 opgerichte christelijke werkliedenvereniging Patrimonium, de voorloper van het huidige CNV.

Sikkels behoort tot de dolerenden van Abraham Kuiper, die begrepen dat de sociale misstanden opgelost moest worden, ook om de secularisatie en socialisme een halt toe te roepen. 'Het socialisme is tegen de binnenwanden van de muren van de kerken ontkiemd, in de haren van wie daar koud zaten of stonden', schrijft hij eens en hij verweet de kerk 'de morele ontredde van duizenden op zijn geweten te hebben.'

Confrontatie met christelijke vakbeweging

Daarom is de harde aanvaring aan het einde van de 19e eeuw van Sikkels met Patrimonium onbegrijpelijk. Patrimonium staat, tegen de achtergrond van de modernisering van Nederland, op het punt een keus maken tussen christelijke volksverheffing of een christelijke vakcentrale waar de belangenbehartiging centraal zou staan. Sikkels vindt dit te ver gaan en wil niet meegaan in 'allerlei socialistische verlangens.' Hij presenteert zijn kritiek in 1903 in een aantal stevige stellingen waarin hij onder meer spreekt over 'de zogenaamde Vakorganisatie', die hij een materialistisch beginsel en anarchistische trekjes verwijt. Ook roept hij de patroons 'van Godswege' op deze vakbeweging te ontraden. De leiding van Patrimonium is geschokt door deze dolk in de rug van iemand die bekend staat als sympathisant van de vakbeweging.

De auteurs R.E. van der Woude en L. van Zuidam stellen dat Sikkels opstelling voortkomt uit een goed Kuiperiaans principe, dat ervan uitging dat het organisch geheel de delen bepaalde, 'een eigen van God gewilde eenheid.' Voor Sikkels waren noch de macht van het kapitaal, noch de kracht van de vakbeweging bepalend maar gaat het om de onderlinge 'zedelijke' verhoudingen. Zo'n 'arbeidsgemeenschap in organische samenhang' is volgens hem ook een goed medicijn tegen de klassenstrijd.

Sikkels was een temperamentvolle man en weigerde ook maar een woord terug te nemen. Jammer is dat niet duidelijk wordt welke rol Kuiper heeft gespeeld bij deze confrontatie. De discussie verzandt na enige tijd, onder meer door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Sikkels overlijdt in 1929 vrij plotseling. Hij was geen politiek voorman zoals Kuiper en ook geen arbeidersvoorman zoals Talma of Ariëns. Hij wees 'de kleine Luyden', net als Kuiper, een weg waarbij hij socialisatie van de productiemiddelen niet uit de weg ging maar steeds met behoud van het orthodox protestants geloof.